

TROBALLA ARQUEOLÒGICA A VILALBA DELS ARCS

F. Xavier Solé i Borràs

Una troballa arqueològica, més si és fresca o recent, ens cree un neguit per poder-la abraçar i entendre, tant el seu significat com tot allò que tingué a veure amb la seva gènesis. Hi ha però molts elements de tot tipus que ens envolten, i tot i sent visibles a la llum del dia, ens són desconeguts, molts cops, per la assiduitat i monotonia aburridora de veure'ls diàriament. Aquesta ignorància i desconeixement del que ens envolta es pot trencar quan s'ens desperta la morbositat desvetlladora de quelcom que apareix soplujat de tot tipus d'inclemències, que ha restat present i alhora ignorat unes quantes desenes d'anys per aquest nostre món que no veu més enllà de qualsevol immediatesa.

El dia 26 de juliol d'aquest any, de forma casual, i mentre es realitzaven unes obres, es va trobar una pedra esculpida a la vila de Vilalba. El pic de l'obrer que feia uns fonaments, sols va fregar un bloc de pedra, com tants en anava traient, per veures enlluernat per un neguit desvetllador al comprovar quelcom de diferent als seus peus. Després de fer una neteja ràpida amb la mà, va comprovar que es tractava d'una peça esculpida, si be fragmentada. L'empresa era la de Josep Sampé, i l'obrer Josep R. Sans.

Actualment, aquesta corralissa és propietat de la família Lluís-Sampé-Paricio. Es troba, molt possiblement extramurs, ubicada al costat d'una antiga porta d'accés al recinte emmurallat de la vila, avui desapareguda, i coneguda amb el nom de "el Portalet". Aquesta situada al carrer de l'Àngel, s'obria cap al nord enmig del Vall de Sant Isidre. Molt a prop es troba la primera església de la vila, dedicada pels Templers a Ntra. Sra. de Gràcia.

La peça, de pedra tipus arenisca, fa uns 49 cm. d'alçada per 22 cm. de diàmetre a les parts més externes. La seva forma és pseudocilíndrica, encara que hi podem distingir 4 cares ben diferenciades de les que hi hauria dos de principals, o frontals, i dos de secundaries o laterals.

Si comencem per comentar la cara més ben

conservada s'hi pot veure el relleu d'una figura rodanxona, en posició gitada, situada en la part central i mirant de la seva esquerra a dreta. El cos mig despullat és cobert per un mantell a la part de l'esquena. Els plecs de la roba son més llisos tal i com s'aproximen a la part dels peus, i aquests són totalment llisos o no treballats a la part del damunt de les cames, el que voldria dir que la peça s'havia de veure des de baix. Les mans estan juntes i el cap està mutilat ja que era l'única part de tot el cos que es trobava exent. Al seu davall es troba una figura, d'uns 26 cm. d'alçada, agenollada en postura orant, mirant cap a la seva esquerra. Li falta el rostre que està segat. Els seus ropatges i els plecs que marquen són molt delicats i abundants, sobre tot a la part del terra, puguent-hi apreciar a la seva textura la finor i el brodat del teixit. En aquesta part es pot descobrir un intent de perspectiva en la profunditat dels rebaixos. Al seu costat hi ha un tipus de recipient també mig segat. Per la seva posició, podem dir que les figures s'entrecreuen en diagonal, establint amb la mirada, un possible diàleg. Al damunt de les dos figures hi ha com un segment vertical de 3 cm. d'ample, i envoltant-les surten uns fullatges de les cares laterals.

La part posterior a la primera descrita es troba molt més trencada. Hi descobrim dos figures, la més gran és magestuosa pels seus ropatges i per la postura hieràtica. La seva alçada aproximada és d'uns 40 cm. Aquest relleu ha perdut la cara conservant part del cabell, envoltat aquest amb un tipus de fulles o de plomes. Tots els seus ropatges més sobresortits també es troben segats, encara que s'hi pot endevinar que la seva qualitat del modelatge era del mateix estil que l'anterior. Al igual que a la figura agenollada de la cara anterior, aquesta porta un vistós fermall que li subjecta el mantell. Als seus braços, i recolzat cap a la seva banda esquerra, hi ha un infant que a penes conserva els bolquers de les cames i la marca del braç

esquerre que s'estira per abraçar tota la figura. En realitat, aquestes dos figures experimenten un abraç reciproc ja que l'abraçada és mútua.

En un lateral hi trobem un tipus de roda ovalada, com una mandorla, de 6 radis que medeix 9,5 cm. x 11,5 cm. interiors. Del seu centre hi neix com una manivela que s'allarga, entre radis, fora de la roda, inclinada cap avall en diagonal. A la seva part exterior hi ha unes llengües en forma de falç i col·locades com si la roda girés seguint les agulles del rellotge. Possiblement el seu número era de 10 (ja que està incompleta). Al damunt d'aquesta roda hi ha un gran fullatge que es recargola cap a les altres cares.

L'última cara a descriure és quasi repetitiva de la seva paral·lela encara que la roda està sesgada verticalment, sense que es pugui dir si hi ha també la manivela. Sols s'hi pot afegir una forma puntiaguda a la part més superior de la cara.

Posant en solfa aquesta interpretació iconogràfica, crec que sense arriscar-me molt puc dir que ens trobem al davant d'un fragment d'una creu de terme d'estil gòtic, s. XV-XVI. Es tracta d'un element ornamental totalment independent, vist a 4 cares, dos de principals o més carregades de figures i dos de secundàries. La

cara que millor es conserva ens dibuixa un segment que podria ser l'emmarcament de la creu i al seu costat hi veiem el naixement d'una punta lobulada típica de la decoració gòtica. Del mateix estil són els fullatges i les figures, sobretot les dues vestides. Aquestes creus es col·locaven a les sortides dels pobles o a la cruïlla dels camins per marcar jurisdiccions, beneir camps, com a símbol de protecció i intercessió salvadora de l'esperit, etc. Les creus peiró (mot amb el que també s'anomenaven aquestes), de vegades eren autèntiques filigranes, bessones de les creus d'orfebreria de les esglésies, i realitzades molts cops als mateixos tallers. La fragilitat constructiva per la seva esveltesa ha fet que moltes es fragmentessin, i algunes de les que ens han arribat siguin reproduccions o modificacions dels originals. L'art en aquesta època tenia una clara missió religiosa, i aquestes creus n'eren un element més.

Podríem suposar que si s'ha trobat aquesta pedra en aquest lloc és perquè molt a prop hi havia hagut una creu, que aquesta s'hagués trencat i per diferents circumstàncies no s'hagués reposat. No fa tants anys en que els elements constructius, en qualsevol remodelació o nova construcció, es reaprofitaven, i per tant, aquest element un cop trencat, va acomplir

aquesta funció. El dubte està en la manca de documentació i coneixement de l'existència d'una peça d'aquesta importància, ni en aquest espai ni en cap altre de la vila o del terme municipal. A més dels bocins de la pròpia creu, també hi falta la basa, la columna i el capitell corresponent. Podria ser que estessen colgats en aquests o en altres corrals veïns ja que tots es troben en els comuns del Vall de Sant Isidre, que es va cobrir de runes, o podria ser que aquesta peça s'hagués trencat abans de ser col·locada. També hi ha veïns que recorden com els seus avantpassats parlaven de la Verge del Portalet. Basant-nos en aquest punt, cabria la possibilitat de que aquesta creu, un cop trencada, s'aprofités col·locant-la acollada en una de les parets del Portalet. La cara que es troba més ben conservada seria la que quedava dins de la paret, i la més trencada seria la de l'exterior, la de la Verge. El dubte seria ara, saber com i quan aquesta imatge es va arribar a colgar, ja que encara que es desfés o caigués el portal, aquesta es podia seguir conservant.

Iconològicament crec que a la primera cara hi trobem l'Anunciació. L'Arcàngel Sant Gabriel davalla del cel, igual com ho farà l'Esperit, i es detura al damunt de la Verge per anunciar-li la bona nova. Ella acull el missatge amb submissió

i humilitat, (ho senyala amb les mans juntes), i agenollada accepta que es compleixin en Ella aquelles paraules. L'Àngel es queda centrat en la creu, en la mateixa que presidirà aquesta acceptació submissa de la voluntat de Déu, l'anunci de vida fet a la Verge passarà per l'experiència de la creu. La composició de l'Àngel que es detura suspès al damunt de la Verge, presenta certa novetat ja que no n'he trobat cap referent escultòric i molts pocs de pictòrics dels s. XV i XVI. Pel que fa a l'Àngel, la seva nuesa contrasta amb els ropatges dels àngels d'altres anunciacions contemporànies. La segona cara representa la Verge amb l'infant, potser la Verge de Gràcia, ja que en aquell moment era la patrona de la vila, i la seva festa és el 25 de març, dia de l'Anunciació.

A les cares laterals unes rodes solars ovoides dividides per sis radis o parts, a les quals hi podem trobar multitud de significats, però tots ells amb una certa convergència. Els sis radis poden simbolitzar la creu de sis puntes, l'anagrama de Crist, o les sis direccions de l'espai que s'uneixen en el centre que representa la totalitat. Aquets sis compartiments o espais també poden simbolitzar les diferents edats o estats de la vida de l'home, o més bé del món com a totalitat (*), en referència a la Roda de la

Transmigració, que forçada pel pas del temps es va traslladant pel cosmos. En aquest cas hi trobem una manivela que podria ser el mecanisme que ajudés a aquesta temporalitat. També ens pot recordar la filosa, en referència clara al pas del temps, al començament i la conservació de la creació. En aquesta manivela també hi podem trobar referències als possibles donants de l'obra, ja que es sabut que l'Edat Mitja es va veure revolucionada econòmicament pel comerç de la llana i dels seus derivats (el patró dels teixidors és l'Anunciació). El fet que les rodes siguin ovalades i no circulars es pot entendre amb una clara intenció visual per part de l'artista d'aconseguir una certa sensació de moviment al ser contemplades des de baix, encara que aquest seria un plantejament molt modern. També podria evocar la mandorla, com intersecció que és dels cercles que representen al món superior i a l'inferior, del cel i la terra, representant aquest encreuament l'aparició o la interpenetració. O més bé, i sense donar-hi més voltes, pot ser fruit dels condicionants cilíndrics de la peça. Les llengües que envolten aquesta forma ovalada es poden relacionar amb l'idea de cosmos, de pas del temps en la seva translació, o una derivació de l'orla que forma el chi gòtic(*), i que li dona un sentit més celeste. Amb tot, cal dir que al primer cop de vista hi veiem el sol, que simbolitza la font de la vida i de la creació, la victòria sobre les tenebres.

Aquest tipus de rodes, encara que molts cops es representen trencades, les trobem en els atributs de Santa Caterina d'Alexandria en referència a l'artilugi que construïren els seus botxins per martiritzar-la. Si donem per vàlida aquesta teoria, caldrà també replantejar-se tota la interpretació iconològica, i identificar a alguna de les figures com a la pròpia santa, o inclús com als seus desposoris místics. Llavors, el dubte es basaria en la inexistència (fins avui no em consta) de cap devoció local a aquesta santa, amb el que cabria parlar de l'origen forani de la peça o de la reinterpretació d'uns símbols o atributs (crec que aquest punt el tinc que deixar obert a nous estudis i matitzacions).

Jo prefereixo identificar les rodes amb la visió bíblica d'Ezequiel de la glòria del Senyor (Ez. 1,15-28; 10, 6-10. 13. 16-17) d'unes rodes de foc brillants com el topazi, formant part de la carrossa celestial portada per querubins. Aquestes rodes, doncs, tindrien el nom de "gagal" que

en hebreu vol dir, a la vegada, revolució i revelació, en clara sintonia amb el tema de l'Anunciació.

Pel que he anat apuntant, hi podríem distingir dos parts diferents a l'hora de representar un mateix tema que seria el de la gràcia, l'anunci d'una nova esperança, o el triomf de la llum: una part més figurativa, on el significat caldria buscar-lo en el joc que estableixen els personatges, en les seves postures i ropatges; i una altra més simbòlica i esquemàtica, de relleus menys sortits, però de significats igualment importants.

Com aportació documental, històrica i artística, a tot el que he anat apuntant, em puc referir al retaule major, d'estil gòtic, que hi havia a l'església de la Verge de Gràcia atribuït al pintor valencià Jacomart i que va ser destruït el 1936. Aquest, realitzat aproximadament entre els anys 1435 i 1440, tractava el tema de la Verge de Gràcia. Les seves característiques d'estil gòtic flamenc amb tradició hispano-llevantina com són: imponentia de les imatges, gust pels valors ornamentals, per daurats llampants, per pesats brocats, brodats realçats amb solemnes mantells que s'esquerden al ser arrastrats, etc, es podrien ben bé aplicar a aquesta peça. Amb tot no vull dir que l'autor ni les dates siguin les mateixes, però crec que el que és clar és la relació o la influència d'una obra en l'altra. Si agafem obres dels col·laboradors de Jacomart, com són el català Joan Reixach i dels subsidiaris d'aquest, Mestre de Perea i Mestre dels Artés, trobarem una relació directa o de vegades es confondrien amb les figures que comentem. Possiblement, la creu fou feta en algun taller d'aquests artistes (on hi havia mestres, deixebles i aprenents), o directament per algun deixeble seu. Si ens fixem en una clau de volta que hi ha a l'actual església parroquial, que tracta el tema de la Verge de Gràcia, veurem com tot i sent el relleu escultòric posterior a la realització del retaule gòtic, i la figura d'aquest tondo doni més arrodonida que els seus precedents, tant en la composició com en la decoració del mantell, hi podem descobrir clars punts de coincidència. Per altra banda, no he trobat cap documentació que testifiqui el possible encàrrec o procedència d'aquesta peça, sols puc fer referència a un escrit que hi ha a la memoranda de l'arxiu parroquial on consta la visita que va fer un capellà austríac, el dia 21 d'octubre de l'any 1931, a la vila, i que a més de ser el primer en

atribuir el retaule gòtic al pintor Jacomart, el va tassar en 200.000 pts., tal i com ja ho havia fet anteriorment, el 30 d'octubre de 1929, el canonge de Tortosa don Manel Rius, encara que en aquesta ocasió el valorà en 100.000 pts. Cal apuntar que Vilalba, en aquell temps Comanda sant joanista, es va veure molt influïda pels corrents que es donaven dins de l'extens Bisbat de Tortosa, per aquells anys a cavall entre el sud de Catalunya, part del regne d'Aragó i part del de València.

Tècnicament es pot comprovar la qualitat de l'escultor, tant en el domini de les eines com de la matèria que emmotllura. La sensibilitat dels ropatges i fullatges, els brodats dels vestits dignes d'un orfebre, ens mostren aquest nivell tècnic i d'estil. No descartaria, però, que l'obra fos de dos autors, un mestre i un aprenent, si es té en compte la dualitat en la qualitat dels relleus. En la textura hi podem descobrir les gradines, escarpes fines, mitges canyes i el filaberquí. Els forats que provoca aquesta eina es pot observar en les fulles i en les parts dels cossos o dels plecs on es volia aconseguir profunditat (als bolquers de l'Infant en n'hi ha uns quants de seguits). L'afinat de la peça crec que es va fer amb eines com el propi escarpe o refregant pedra contra pedra.

Aquesta troballa té una gran importància històrica per la nostra vila ja que ens parla de la riquesa cultural i econòmica d'un moment determinat, en un període del que en tenim pocs elements documentals d'aquest tipus, o els que ens han quedat, algunes finestres lobulades, són ornamentalment austeres. Aquesta peça escultòrica juntament amb el retaule gòtic desaparegut, en serien dos de les poques mostres que actualment coneixem d'uns segles un tant parcs en manifestacions artístiques en contraposició als segles posteriors en que es va construir l'actual temple dedicat a Sant Llorenç. Vilalba també participà en la fal·lera que per aquelles dates, els jurats i les universitats de les nostres terres, pobles, viles i ciutats, experimentaren com una necessitat quasi competitiva de dotar a qualsevol capella d'ornaments dignes d'admiraació, com a manifestació de benestar econòmic i cultural, després d'uns segles anteriors, i en mols sentits, un poc tristos i foscos.

(*)- BALTRUSAITIS, J. *La Edad Media Fantàstica*. pàg. 250-260.

Bibliografia

- BALTRUSAITIS, J., *La Edad Media Fantàstica*. Ed. Càtedra, Madrid 1983.
- BASTARDES i PARERA, A. *Les Creus al Vent*. Ed. Millà, Barcelona 1983.
- BEIGBEDER, O. *Léxico de los Símbolos*. Editores Encuentro. Madrid 1989.
- BIEDERMANN, H., *Diccionario de Símbolos*. Ed. Paidós.
- CIRLOT J.E. *Diccionario de Símbolos*. Ed. Labor. Barcelona 1969.
- CHEVALIER, J., GHEERBART, A., *Diccionario de los Símbolos*. Ed. Herder. Barcelona 1986
- CHOPPY, E. *L'Annonciation*. Editions AGEP. Marseille 1991.
- DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE VALÈNCIA. *Imatge i Paraula als segles XIV i XV*. any 1985.
- FUMAGALLI, V., *Las piedras vivas. Ciudad y naturaleza en la Edad Media*. Ed. Nerea, Madrid 1989.
- PANOFKY, E., *Estudios sobre Iconología*. Alianza Editorial. Madrid 1972.
- PUBLICACIONES DEL MUSEO DE BELLAS ARTES, *El Siglo XV Valenciano*. València, mayo-junio 1973.
- VV.AA. *La iglesia gótica de Nuestra Sra. de Gracia y las Ordenes Militares del Temple y de San Juan de Jerusalem en Vilalba*. Ed. Unión Aragonesa del Libro. Zaragoza 1981.
- VV.AA., *La Iglesia de Sant Lorenzo de Vilalba dels Arcs*. Ed. Unión Aragonesa del Libro. Zaragoza 1980.
- VORÀGINE, DE LA, S., *La Leyenda Dorada*. Alianza Forma. Madrid 1982